

1960-1980-ԱԿԱՆ ԹԹ. ՔԱՆԴԱԿԱԳՈՐԾՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ
ՆԱԽԱԴՐՅԱԼՆԵՐԸ ԼԵՆԻՆԱԿԱՆՈՒՄ. ՖՐԻԳ ՍՈՂՈՅԱՆ,
ՀԱԿՈՐ ԶԻՎԱՆՅԱՆ, ԶԱՎԵՆ ԿՈՇՏՈՅԱՆ

Արաքսյա Վ. Մարգարյան

Հայաստանի գեղարվեստի պետական ակադեմիա,
Շիրակի Մ. Նալբանդյանի անվան պետական համալսարան, Գյումրի, ՀՀ

Ամփոփում

Նախաբան. Հետազոտությունը նվիրված է Լենինականի կերպարվեստի, մասնավորապես՝ 1960-1980-ական թթ. քանդակագործության զարգացման ուսումնասիրությանը: Այն կազմում է «Լենինականի կերպարվեստը 1924-1991 թթ.» աշխատության մասը և ներկայացնում է նշված ժամանակաշրջանում Լենինականում առավել ակտիվ գործունեություն ծավալած քանդակագործներ Զավեն Կոշտոյանի, Հակոբ Զիվանյանի, Ֆրիդ Սողոյանի կյանքն ու գործունեությունը: *Մեթոդներ և նյութեր.* Աշխատանքում կիրառվել են արվեստագիտական վերլուծական և հետազոտական մեթոդներ: Հիմնական նյութը երեք քանդակագործների ստեղծագործությունների վերլուծությունն է, նրանց աշխատանքների նորոգյա վերաիմաստավորումը: *Վերլուծություն.* Մեկնաբանվել են Խորհրդային շրջանում ստեղծված քանդակների գեղարվեստական, գաղափարական և տեխնիկական առանձնահատկությունները, որոնք մեծապես ազդել են քաղաքի միջավայրի ձևավորման վրա: *Արդյունքներ.* Հետազոտությունը փաստում է, որ արդեն 1960-1980-ական թթ. -ին Լենինականում ապրում և ստեղծագործում էին քանդակագործներ, ովքեր ունեին սեփական ձեռագիր, ասելիք ու իրենց արվեստով ձևավորել էին մշակութային դիմագիծ, որը դառնում է Լենինականի անբաժանելի նկարագիրն ու քաղաքի գեղագիտական, գաղափարական և մշակութային ժառանգության կարևոր մասը: Ներկայացվում է խորհրդային մոնումենտալ ժառանգության վերաիմաստավորման փորձ:

Բանալի բառեր՝ քանդակ, մոնումենտալ ձևեր, մշակութային արժեք, ժառանգություն, միջավայր:

Ինչպես հղել՝ Մարգարյան Ա. 1960-1980-ական թթ. քանդակագործության զարգացման նախադրյալները Լենինականում. Ֆրիդ Սոգոյան, Հակոբ Ջիվանյան, Ջավեն Կոշտոյան // ՀՀ ԳԱԱ ՇՀՀ կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ» Գյումրի, 2026: Հ. 1 (29): 254-265 էջեր:
DOI: 10.52971/18294316-2026.29.1-254

**THE PREREQUISITES FOR THE DEVELOPMENT OF SCULPTURE
IN LENINAKAN IN THE 1960s-1980s: Frid SOGHOYAN,
Hakob JIVANYAN, Zaven KOSHTOYAN**

Araksya V. Margaryan

State Academy of Fine Arts of Armenia,
Shirak State University after M.Nalbandyan, Gyumri, RA

Abstract

Introduction: The research is dedicated to the study of the development of Leninakan fine arts, particularly sculpture, in the 1960s-1980s. It forms part of the work “Fine Arts of Leninakan 1924-1991” and presents the life and work of the sculptors who were most active in Leninakan during the mentioned period: Zaven Koshtoyan, Hakob Jivanyan, and Frid Soghoyan. **Methods and materials:** The work used artistic analytical research methods. The main material is the analysis of the works of three sculptors, the modern reinterpretation of their works. **Analysis:** The artistic, ideological and technical features of the sculptures created during the Soviet period, which greatly influenced the formation of the city's environment, are commented on. **Results:** The research proves that already in the 1960s-1980s, sculptors living and working in Leninakan had their own artistic signature, through their art they formed a cultural image, that became an integral part of Leninakan and an important part of the city's aesthetic, ideological, and cultural heritage. An attempt to reinterpret the Soviet heritage is presented.

Key words: sculpture, monumental forms, cultural value, heritage, environment.

Citation: Margaryan A. 1960-1980s. Prerequisites for the development of sculpture in Leninakan: Frid. Soghoyan, Hakob Jivanyan, Zaven Koshtoyan // "Scientific Works" of the Shirak Center for Armenological Studies of NAS RA: Gyumri, 2026: Vol. 1 (29): 254-265 pp.: DOI: 10.52971/18294316-2026.29.1-254

Ն Ա Ն Ա Ք Ա Ն. Թեև արհեստավարժ քանդակագործությունը Գյումրիում զարգացել է համեմատաբար ավելի ուշ, ճարտարապետական կառույցների և շիրմաքարերի վրա պահպանված զարդանախշերը, խոյակներն ու ռելիեֆները խոսում են ավերպույցի քարտաշ վարպետների մեծ հմտության և վարպետության մասին: Այս մասին իր հուշերում վկայել է ծնունդով ավերպույցի՝ խորհրդային շրջանի հայտնի քանդակագործ Դմիտրի Մերկուրովը (1881-1952 թթ.). «Ես գնում էի ծայրամասում գտնվող գերեզմանոց՝ իմ ընկեր քարտաշների մոտ: Քաղաքի աղմուկից հեռու մոտ 15 հոգի տուֆից գերեզմանաքարերի վրա փորագրում էին: Նրանք անում էին նույնը, ինչ ժամանակին արել էին իրենց պապերն ու հայրերը: Արդեն մի քանի ամիս՝ ես նրանց հետ աշխատում եմ՝ ճյուղի վրա նստած թռչնիկ եմ քանդակում»: Իբրև պատգամ՝ երիտասարդի ականջներում հնչել են վարպետի խոսքերը. «Տե՛ս, որ քո բլբուլը կաշաղակի չնմանվի: Պոչը կա՛րճ արա: Աշխատի՛ր այնպես, որ քո կերտած վարդերն ավելի լավ բուրեն, քան իսկականը, իսկ սոխակը հազար տարի երկար դիմավորի արևածագը և ուրախացնի հանգուցյալի հոգին. լավ

վարպետի ձեռքում քարը ասես կենդանանում է ու երգում, իսկ վատ վարպետի մոտ այն փշրվում է» [2, էջ 31]:

1960-1980-ականներին Լենինականում մեծ թափ առած քաղաքաշինական և կառուցապատման գործընթացը նպաստում էր մոնումենտալ քանդակագործության զարգացմանը: Հայաստանի լավագույն քանդակագործները կերտում էին քաղաքի դիմագիծը՝ իրենց գործերով զարդարելով Լենինականը: 1975-ին Արա Մարգարյանի ստեղծած «Մայր Հայաստան» հուշարձանի բացումը (հետմահու)՝ համանուն հուշահամալիրում և Նիկողայոս Նիկողոսյանի՝ Ավետիք Իսահակյանի 100-ամյա հոբելյանի կապակցությամբ Մռավյանի (այժմ՝ Աճեմյանի) անվան պետական թատրոնի դիմաց տեղադրված՝ մեծ բանաստեղծի հուշարձանը բարձր նշանող սահմանեցին Լենինականում մոնումենտալ քանդակագործության զարգացման համար:

Բ Ո Վ Ա Ն Ն Դ Ա Կ ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն. 1960-ականներից հայ կերպարվեստում իրենց գործունեությունը ծավալեցին ծագումով լենինականցի քանդակագործներ Ֆ. Սողոյանը, Հ. Ջիվանյանը և Ջ. Կոշտոյանը: Երևանում, Լենինականում և Շիրակի բնակավայրերում բեղմնավոր գործունեությամբ նրանցից յուրաքանչյուրը բերեց իր անկրկնելի նկարագիրն ու ոճը, ձեռագիրն ու արտահայտչաձևը: Նրանք տարբեր էին իրենց ոճով, կիրառվող տեխնիկական միջոցներով, ասելիքով և նյութով, սակայն երեք տարբեր քանդակագործներին միավորում էր այն հանգամանքը, որ նրանք սովորել էին Լենինականի Մերկուրովի անվան նկարչական դպրոցում՝ բանիմաց ու փորձառու գեղանկարիչ-մանկավարժների շնորհիվ ձևավորելով առաջին պատկերացումները քանդակի վերաբերյալ, ձեռք բերելով կավով ծեփելու, ծավալներով աշխատելու, լույս ու ստվերն զգալու ունակություններ:

Ֆրիդ Սողոյան (1936-2019 թթ.): Ապրելով և ստեղծագործելով Ռուսաստանում՝ արվեստագետը անտեսանելի թելերով կապված էր իր հայրենի քաղաքի հետ՝ մշտապես վերադառնալով՝ ամբարելու նոր ուժ ու կենսական էներգիա: Սողոյանին կարելի է անվանել «Մերկուրովի ժառանգն» արվեստում: Նրա մոնումենտալ քանդակները, ծավալատարածական բարդ լուծումները նոր թափ հաղորդեցին խորհրդահայ քանդակագործությանը:

«Աշխատանքի լարված պահերին, երբ մատներս ի գորու չեն պահելու մուրճը, երբ աչքիս առջև մշուշվում է քանդակի քարեղեն պատկերը, ինչպես անհաս երագ, աչքերիս դեմ են գալիս Մարմաշենը, Վահրամաբերդը, հին Գյումրին, տապանաքարերը, ու այդ ամենը՝ կապույտ մշուշի մեջ» [3],- այս մտքերի հեղինակն է Ֆրիդրիխ Սողոյանը:

Ֆրիդրիխ (կարճ՝ Ֆրիդ) Սողոյանը ծնվել է 1936 թ. հոկտեմբերի 2-ին՝ Լենինականում: Վաղ բացահայտելով տղայի տաղանդն ու հակումները՝ ծնողները նրան ուղղորդում են սովորելու Լենինականի Մերկուրովի անվան նկարչական դպրոց: Այստեղ Սողոյանը հանդիպում է բանիմաց և փորձառու գեղանկարիչ-մանկավարժ Վ. Մուլսային, ում շնորհիվ ձևավորում են առաջին պատկերացումները քանդակի ծավալատարածական ձևերի մասին:

Երևանի գեղարվեստաթատերական ինստիտուտում նրան բախտ վիճակվեց աշակերտելու ԽՍՀՄ ժողովրդական նկարիչ, անվանի քանդակագործ Արա Մարգարյանին, ինչպես նաև՝ Կարապետ Մեծատուրյանին, Գրիգոր Ահարոնյանին, որոնց հայացքի

ներքո ստեղծված դիպլոմային աշխատանքը՝ առաջին դեկորատիվ քանդակը, արժանացավ հավանության և տեղադրվեց ակադեմիայի բակում:

Սողոյանի քանդակները ստեղծված են տարբեր նյութերով (գրանիտ, բազալտ, տուֆ) Ախուրյան համայնքի խորհրդանիշը դարձած «Լուսաբացը», Արթիկի «Արարող տուֆագործը», Փանիկի՝ «Պատերազմում զոհվածների հիշատակին» համալիրը, Երևանի ներքին գործերի վարչության շենքի դիմաց տեղադրված բարձրաքանդակը, Ստ. Շահումյանի արձանը (այժմյան Շենգավիթի համայնքապետարանի դիմաց), այլ հասարակական շենքերի ձևավորումներ և քանդակներ: Սողոյանի բազմաթիվ քանդակներ և հուշարձաններ, հուշատախտակներ տեղ են գտել նաև Լենինական-Գյումրիում. դրանք են՝ «Գուլպայագործների հիշատակին», «Դուդուկահարներ», «Վերածնունդ», Գրիգորյանի և Ն. Ռիժկովի հուշատախտակները՝ վերջինիս անունը կրող փողոցում, «Անմեղ զոհերին, զթառատ սրտերին» ստեղծագործությունը՝ Ամենափրկիչ եկեղեցու դիմաց: Հայ-ռուսական բարեկամությանը նվիրված նշանակալի մոնումենտալ ստեղծագործություն է Ֆրիդ Սողոյանի «Միացյալ խաչ» քանդակախումբը:

Հետզհետե ընդլայնվում է Սողոյանի ստեղծագործությունների աշխարհագրությունը՝ հասնելով Մոսկվա, Մամարդանդ: Այստեղ էլ հեղինակը ստեղծել է «Մեծ հայրենակալնում զոհվածների հուշահամալիրում» հուշարձանը՝ ներդնելով իր ամբողջ տաղանդն ու նվիրումը: Նա դարձել է նաև քաղաքի հիմնադրմանը նվիրված թանգարանի շենքի ճակատի մեծածավալ բարձրաքանդակի հեղինակը: Այն կոչվում է «Հին արևելքի մտածողները»: Իբն Մինային, Ալիշեր Նավոյին և ուրիշ հանճարեղ մտածողների Միջին Ասիայի ժողովուրդները ճանաչում են Սողոյանի քանդակային դիմանկարներով:

Հայաստանի, Ռուսաստանի, Ուկրաինայի, Մեծ Բրիտանիայի, ԱՄՆ-ի, Գերմանիայի և աշխարհի շատ այլ երկրների թանգարաններում և մասնավոր հավաքածուներում կարելի է հանդիպել Ֆրիդ Սողոյանի ստեղծած հաստոցային աշխատանքներին: Սողոյանի թողած ժառանգության մեծ մասը մոնումենտալ գործեր են՝ նվիրված հեղափոխության առաջնորդներին, 1941-1945 թթ. պատերազմում հաղթանակին, հերոսների հիշատակին:

Խորհրդային Միության փլուզումից հետո չկար այլևս գաղափարախոսությունը, որը միավորում էր տարբեր ազգերի, տարբեր կրոնական հայացքների տեր մարդկանց, ունայն ու փուչ էին դարձել շատ հասկացություններ ու կարգախոսներ, և այս ամենի ֆոնին Սողոյանի արվեստը թվում է ժամանակավրեպ ու հնաճ: Բայց մի թե այդպես է... Մի թե մարդկային սխրանքը, քաջությունը, հանուն հայրենիքի կատարած զոհաբերությունը կարող են համարվել ժամանակավոր ու անցողիկ: Կարծում ենք՝ ոչ: Ճիշտ հակառակը... Քանի որ այդ ամենը վերժամանակյա հասկացություններ են, ինչպես և հայրենիքը, ընտանիքը, հավատքը, սերը... Ուստի անգամ եթե չկա արժեհամակարգի պատվիրատու պետություն, միևնույն է, այն ամենը, ինչ կապված է մարդկային ոգու վեհ դրսևորումների հետ, մնայուն է և արժանի հիշատակման:

«Երբ տարիքս առաջանա, -մի առիթով ասել է Ֆ. Սողոյանը,- բայց ձեռքս կարողանա բռնել մուրճը, գնալու եմ Լենինական: Իջնելու եմ Մարմաշենի ձորը (այնտեղ ոգեշնչող շատ բան կա), կապրեմ իմ նախնայաց ոգուն մոտիկ, կաշխատեմ մինչև անգոր դառնա բազուկս, իսկ մինչ այդ դեռ ավարտելու շատ գործեր ունեմ» [3]:

2019 թ. հուլիսին դադարեց բաբախել հայտնի արվեստագետի սիրտը: Նա նշանակալի հետք թողեց հայ քանդակագործության պատմության մեջ՝ համալրելով մեր հայտնի համաքաղաքացի արվեստագետների պանթեոնը:

Հակոբ Ջիվանյան (1936-2016 թթ.): Նկարիչ Խաչատուր Վարդպարոնյանը «Հակոբ Ջիվանյանի դիմանկար»-ում ընկերոջը վրձնել է իբրև զարգացած, կիրթ ու նրբաճաշակ մտավորականի, ճիշտ և ճիշտ «վերածննդյան դարաշրջանի մարդու»: Իրոք, Ջիվանյանը հիշեցնում էր վերածննդի դարաշրջանի համակողմանի զարգացած մարդու. նա ճարտարապետ էր, քանդակագործ, նկարիչ. ամեն ինչի մեջ փնտրում էր ներդաշնակություն և արարում «ոսկե հատման» օրենքով:

Ջիվանյանը ծնվել է 1936 թ. փետրվարի 28-ին՝ Լենինականում: Սովորել է Մերկուրովի անվան նկարչական դպրոցում, որտեղ նրա բնանկարներով, նատյուրմորտներով հիանում էին մանկավարժները, խոսում տղայի նկարչական զգացողության, ինքնատիպ մտածողության մասին: Նա հաճախ հիշում էր արհեստավոր պապի պատգամը. «Միրի ծննդավայրդ, մի քար էլ դու ավելացրու նրա քարին»: Այս խորհուրդը՝ տրված ընդհանրապես բարի գործ անելու մասին, թոռն ընկալեց ուղղակի իմաստով, ուզեցավ այդպես ընկալել: Որոշումը հաստատ էր. ճարտարապետ էր դառնալու» [4]:

1961թ., ավարտելով Երևանի պոլիտեխնիկական ինստիտուտի շինարարական ֆակուլտետի ճարտարապետական բաժինը՝ Ջիվանյանը վերադարձավ հայրենի քաղաք: Նա աշխատանքի անցավ № 4 ճարտարապետական արվեստանոցում՝ իբրև բնակելի և հասարակական կառույցներ նախագծող ճարտարապետ:

Ընդհանրապես, Ջիվանյանի մոնումենտալ գործերը, ի տարբերություն շատ քանդակների, կրում են հայկական ավանդական ճարտարապետության, մասնավորապես՝ Անիի ճարտարապետական դպրոցի ազդեցությունը: Դա դրսևորվում է կարմիր և սև տուֆի համադրության, ազգային զարդանախշերի ճոխ լուծումների և ճարտարապետությանը բնորոշ ծավալատարածական ձևերի մեջ: Սա մի կողմից նրան բացահայտում է իբրև «հայկական մոդեռնիզմի ներկայացուցիչ», մյուս կողմից՝ նրա գործերը դարձնում ավելի արժեքավոր և նշանակալի:

Այս գծերը վառ արտահայտություն են գտնում Անիի 1000-ամյակին նվիրված պարկ-հուշարձանի ստեղծման ժամանակ, որի հանդիսավոր բացումը տեղի է ունենում 1968 թ. հունիսի 9-ին՝ Լենինականի հարավ-արևմտյան հատվածում գտնվող բարձունքի վրա, որտեղ դարեր առաջ եղել է Կումայրի բնակավայրը: Պատմական Անիի հիմնադրման 1000-ամյակին նվիրված հուշարձանը կառուցվում է Անիից բերված կարմիր տուֆից՝ 15մ բարձրությամբ: Ջարդաքանդակները խորհրդանշում են երբեմնի ծաղկուն ու շեն Անիի վաղ ճարտարապետությունը: Հուշարձանի վերևի մասում Բագրատունիների թագավորության զինանշանն է՝ ընձառյուծը ընթացքի պահին, որ հայ ժողովրդի անկոտրում կամքի մարմնացումն է: Հուշարձան-համալիրի բաղկացուցիչ մասն է աղբյուր-հուշարձանը, որի սրբատաշ ու արևահայաց պատին փորագրված են Ավետիք Իսահակյանի և Հովհաննես Շիրազի բանաստեղծությունների տողերը: 1988 թ. երկրաշարժից հետո այդ հատվածը այլևս նպատակային չի օգտագործվում. այն տարերայնորեն վերածվում է տնակային թաղամասի: Հուշարձանն ու մերձակայքը ներկայումս անխնամ վիճակում են:

1970-ականները Ջիվանյանի ստեղծագործական բուռն վերելքի տարիներն էին: Նրա նախագծերով կառուցվում են Հայրենական մեծ պատերազմում զոհված մարտիկների հիշատակին նվիրված հուշարձանները՝ Լենինականում, Ղուկասյանի շրջանի Թորոս, Անիի շրջանի Բագրավան գյուղերում:

1983-ից Հակոբ Ջիվանյանը նշանակվում է Լենինականի գլխավոր նկարիչ, ապա 1989-ից՝ գլխավոր ճարտարապետ: Մեծ է նրա դերը Լենինականի մշակութային դիմագծի ձևավորման, «Կումայրի» պատմաճարտարապետական արգելոց-թանգարանի հուշարձանների վերականգնման գործում: Հայ մշակույթի ոսկե պահոցում իր պատվավոր տեղն ունի Կումայրի-Գյումրի-Ալեքսանդրապոլ արգելոց-թանգարանը, որը Անիի ճարտարապետության նոր մեկնությունն է: Կիսավեր կառույցները, հուշարձանները վերակառուցվում են՝ նոր տեսք տալով քաղաքին:

Ժամանակակիցների հուշերում՝ Հակոբ Ջիվանյանը համարյա չէր խոսում. իր փոխարեն մտորում էին նրա կառուցած հուշադրյուրները, այգիներն ու պուրակները զարդարող նրբահյուս քարեղեն կերտվածքները, շենքերը, հուշահամալիրները: Նա անտես թելերով կապում էր իր արվեստին, որը ժառանգել էր բնության հետ միաձուլված միջնադարյան վանքերի ու տաճարների ավերված բեկորներից, խաչքարերից ու տանում էր՝ անցկացնելով իր հարազատ քաղաքի հին թաղերի փրկված մասունք-շենքերի կերպարների միջով, անցյալի հրաշագործ վարպետների մուրճի զնգոցից ծնված գոհարների շարքերով [4]:

Բաց թանգարանի է վերածվում Մայիսյան ապստամբության հերոսների անվան հրապարակը (այժմ՝ Վարդանանց հրապարակ): Հենց այս գոտում էլ սլացիկ վեր է խոյանում Հակոբ Ջիվանյանի «Քարե մատյան» կոթողը՝ նվիրված Ալեքսանդրապոլի՝ Լենինական անվանակոչման 60-ամյակին: Քարե մատյանը չորս պուն ունի, որոնք ամբողջանում են չորս կամարակապ խորշերով: Ութ նիստերը խորհրդանշել են քարե մագաղաթներ, որոնցից մեկին գրված են քաղաքի համար հիշարժան տարեթվերը՝ «1924», մյուսի վրա՝ «1984», և այլն...

Գյումրին միշտ էլ հռչակված է եղել իր քարակերտ աղբյուրներով: Հակոբ Ջիվանյանի հեղինակած աղբյուր-հուշարձանները զարդարում են քաղաքի փողոցները, պուրակները: Նրա լավագույն հուշարձաններից է Մինաս Ավետիսյանի մահարձանը: Վարպետի աղբյուր-հուշարձանները ասես ամբողջացնում են հայերի՝ քարի հանդեպ դարեր շարունակ ունեցած զգացողությունը: Մարդն ու բնությունը փոխլրացնում են միմյանց: Խաչքարերն ապրում են բնության մեջ: Երկրաչափությունն ու կանոնակարգվածությունը ամփոփվում են վայրի քարի մեջ:

«Քարերն ասես պահպանում են տաքությունն ու զովությունը: Այստեղ ուզում ես փարվել քարին: Այստեղ քարի վրա կանգնում են, որ տեսնեն հեռուն, քարի մեջ ապրում են, քարի տակ մեռնում են, քարով մանրում են ցորենը ու հաց պատրաստում» [5]: Այս բառերը համահունչ են Ջիվանյանի հուշարձաններին: Դրանք երկխոսություն են բնության հետ: Ծաղկեցրած քարեր, որոնք ապրում են իրենց ներքին կյանքով՝ բերկրանք հաղորդելով դիտողի աչքին և հանգստացնելով ննջեցյալների հոգիները:

1978 թ. Հակոբ Ջիվանյանը մասնակցում է Էստոնիայի Տարտու քաղաքում կազմակերպված բարեկամության տոնին՝ քաղաքային զբոսայգում հայկական սև ու կարմիր տու-

Ֆից կերտելով վեց մետր բարձրություն ունեցող մի հուշարձան-աղբյուր՝ հայերեն, էստոներեն, ռուսերեն գրվածքով. «Թող հավերժ լինի էստոն և հայ ժողովուրդների բարեկամությունը, որի ակունքների մոտ կանգնած էր հայ մեծ լուսավորիչ Խաչատուր Աբովյանը» [4]:

Բազմաշնորհ արվեստագետն իր ուժերն է փորձում նաև գեղանկարչության մեջ: Մեզ են հասել գողտրիկ երփնագրեր. «Լուսաբաց», «Գյուղական անտորր», «Երեկո», «Բակ Լենինականում», «Աշնանային ակնթարթ» և այլն:

Հակոբ Ջիվանյանի վերջին աշխատանքը Գյումրու Հայ կաթողիկե Սրբոց նահատակաց եկեղեցու նախագծումն է, որի վրա մինչև վերջին օրերը աշխատում էր արվեստագետը: Եկեղեցու մոնումենտալ լակոնիկ ուրվագիծը, խորանների կազմակերպումը խոսում են բարձր վարպետության և խորիմացության մասին: Գյումրիում ստեղծագործական մեծ հետք է թողել ճարտարապետ, քանդակագործ, նկարիչ Հակոբ Ջիվանյանը:

Զավեն Կոշտոյան (1940-2016 թթ.): Զավեն Կոշտոյանի կյանքն ու ստեղծագործությունը սերտաճել, ձուլվել են Գյումրու կենսագրությանը: Քաղաքի բազմաթիվ փողոցներում կարելի է տեսնել վարպետի հետքը՝ քանդակները, ռելիեֆները, հուշակոթողները:

Կոշտոյանը ծնվել է 1940 թ.՝ տոհմիկ ոսկերիչ գյումրեցիների ընտանիքում: Նրա պապերը գաղթել էին Էրզրումից՝ իրենց հետ բերելով հին արհեստի գաղտնիքները: Հետագայում քանդակագործը հիշելու էր մանկությունը՝ հետպատերազմյան տարիներին, երբ ստիպված էր իր խաղալիքները պատրաստել սեփական ձեռքերով: Եվ միայն ստեղծագործելու հակումն էր, որ նրան ուրախացնում էր՝ ստիպելով մոռանալ ցուրտը, սովը, որբությունը... Կոշտոյանը մեծ երախտագիտությամբ է հիշելու իր առաջին ուսուցչին՝ Գուրգեն Կարապետյանին, ով տղային տարավ սովորելու Մերկուրովի անվան նկարչական դպրոց՝ ձեռքի մեջ դնելով կախարդական մատիտը: Հարազատները ցանկանում էին, որ տղան նախապատվությունը տար պապենական արհեստին, իսկ նա ընտրեց քանդակագործի ուղին...

Կոշտոյանի մուտքը արվեստի աշխարհ կայացավ 1960-ականներին և համընկավ համընդհանուր արարման ու ոգևորության տարիներին: Կոշտոյանի համար վճռորոշ եղավ հատկապես քանդակագործ Արա Մարգարյանի ազդեցությունը, ով դարձավ տաղանդավոր երիտասարդի ուղեցույցը արվեստում՝ նրան փոխանցելով արվեստի իր տեսլականը՝ պլաստիկ որոնումների, ձևի ու բովանդակության ներդաշնակ համադրությունը, մարդու հումանիստական պատկերման միջոցները:

Ամեն ստեղծագործող ունի իր նախընտրած թեման արվեստում: Զավեն Կոշտոյանը պատկերում է մարդու որոշակի տեսակ՝ գյումրեցուն, նրա ճաշակը, սովորությունները, բնավորության դրսևորումները՝ ուրախության թե տխրության պահերին: Այս առումով Կոշտոյանը քանդակագործության մեջ կատարեց նույնը, ինչ Հակոբ Անանիկյանը՝ գեղանկարչության մեջ. նա քանդակագործություն բերեց գյումրեցու ինքնատիպ, ուրույն կերպարը, այն դարձրեց համամարդկային և նշանակալի: «Այր և կին», «Իմ նախնիները» մանրակերտ բրոնզե քանդակներում տեսանելի է բնավորություն, խառնվածք: Ինչ նյութով էլ աշխատեք քանդակագործը՝ բրոնզ, տուֆ թե մարմար, նա պահպանում էր իրեն բնորոշ պլաստիկան ու արտահայտչականությունը: Նրա կերտած հերոսներն առանձնանում են արժանապատվությամբ, հպարտությամբ, ներքին գեղեցկությամբ:

Կոշտոյանի հաստոցային քանդակները, որպես կանոն, չափերով մեծ չեն, սակայն մոնումենտալ են, ընդհանրական, ինչը թույլ է տալիս դրանք բնութագրել իբրև «մեծը փոքրի մեջ»: «Բաղնիք գնացողները» քանդակային խումբը անգուգական է իր տիպական կերպարներով, երկրորդական թվացող, սակայն բնութագրական ու արտահայտիչ մանրունքներով, մարդկային էությունը բնորոշ նրբերանգներով: Սա մի ամբողջ պատմություն է 19-րդ դարում ապրած ալեքսանդրապոլցի կանանց բարքերի ու սովորությունների, նրանց հոգեկերտվածքի մասին: Բրոնզե արձանիկների ընդհանրացված ծավալներով, լույս ու ստվերի նուրբ հարաբերություններով ստեղծվում է հանդիսավոր երթի պատրանք, որտեղ կերպարներից յուրաքանչյուրը գոյություն ունի առանձին, բայց և խմբի մասն է կազմում...

Կոշտոյանը ստեղծել է գյումրեցի վարպետների կերպարներ՝ ընդգծելով նրանց տիպական հատկանիշները՝ բժախնդիր, վեհ բնավորությունը, հպարտությունը, սրամտությունը: Վարպետների հավաքական կերպարն է մարմնավորում Անտիկենց Թաթոսի բրոնզաձուլյ արձանիկը, որ, համաձայն իր երդմանը, ձեռնարկել ու իրականացրել էր աննախադեպ մի գործ՝ Անիի Մայր տաճարի նմանությամբ մի փառահեղ տաճար էլ կառուցել Գյումրիում:

Դասական արվեստի մեծ երկրպագու Զավեն Կոշտոյանը անսխալ կողմնորոշվում էր երաժշտության մեջ. սիրում էր ասմունքել Ե. Չարենցի, Հ. Թումանյանի, Ա. Պուշկինի, Վ. Տերյանի, Ա. Բասիկյանի ստեղծագործություններից: Դասականներին ու նրանց ստեղծագործություններին անդրադարձը կարելի է տեսնել նրա շատ գործերում: Նա հաճախ դիմել է Ավետիք Բասիկյանի կերպարին, կերտել Չարենցի «Երկիր Նաիրի» վեպի հերոսներին՝ Մեռելի Ենոքին, Գմփրո Օնոյին, Մագութի Համոյին: Ժամանակակից բանաստեղծներից՝ Աշոտ Ավդալյանի և Շմավոն Թորոսյանի կիսանդրիները: Քնարական աշխարհընկալումով է բացահայտել իր լավ բարեկամի՝ վաղամեռիկ բանաստեղծ Աշոտ Ավդալյանի կերպարի ոգեղենությունն ու վերժամանակյա դասականությունը:

Զավեն Կոշտոյանը հեղինակ է նաև մի շարք մոնումենտալ հուշարձանների, խաչքարերի, բարձրաքանդակների: Կանացի գլուխը՝ Իսուզի բակում, Վարպետի լավագույն գործերից է: Թանթանայով զարդարված գյումրեցի կնոջ դեմքը շնչում է անսահման հանգստությամբ, ուժով, ներքին գեղեցկությամբ: Այն ասես հուշարձան է՝ կանգնեցված բոլոր հայ մայրերին ու կանանց՝ տոկունության, հավատարմության, կյանքի բոլոր դժվարություններին դիմագրավելու համար: Պատահական չէ, որ գյումրեցիները այն անվանել են «Գյումրվա սֆինքս»:

«Մեղեդին» Կոշտոյանի ամենաբանաստեղծական ստեղծագործությունն է. պատանի ջութակահարն ասես ձուլվել է մեղեդու հնչյուններին: Երաժիշտը կորցրել է երկրի ձգողականության զգացումը ու ասես ճախրում է... Իրապաշտական ու վերացական ոճերի համադրությամբ ստեղծված այս կոթողը հիացնում է իր դեկորատիվ և միաժամանակ մոնումենտալ լուծումով: Այն պատիվ կրեեր ցանկացած քաղաքի, կզարդարեր ցանկացած միջավայր...

«Վարպետներ» հուշարձանը (նախկին Շինարարական ուսումնարանի բակում)՝ կարմիր տուֆից, յուրօրինակ տուրք է վարպետ-աշակերտ՝ Գյումրիում գոյություն ունեցող

ավանդույթին, երբ Վարպետն իր գիտելիքներն ու փորձը փոխանցում էր իր՝ գործի մեջ կատարելության հասած սանին: Հուշարձանը ակամա հիշեցնում է Կոշտոյանի սիրած բառերը, որ հաճախ էր կրկնում. «Քարը քարին սիրվըցնելով պիտի դնես»:

Երկրաշարժի թեման առանցքային է Կոշտոյանի ստեղծագործության մեջ: Մեփական կորստի ու բազում զոհեր տված քաղաքի վիշտը Կոշտոյանը ամփոփել է մոր և մանկան՝ մարմարակերտ հուշարձանում, ինչպես նաև՝ «Մանկանց հիշատակին», «Ողբ» քանդակներում:

Քանդակագործ Զավեն Կոշտոյանի քանդակները, սրամիտ ու դիպուկ խոսքը դարձել են թանկ հիշողություն ու պատմություն: Նա իրավամբ համարվում է Գյումրու քանդակագործական դպրոցի հիմնադիրը: Կոշտոյանն ապրեց ստեղծագործելով ու ստեղծագործեց ապրելով՝ իր սիրելի քաղաքին պատգամելով սեր ու նվիրում իսկական արվեստին ու համամարդկային արժեքներին: Հավատարիմ մնալով մարդու հումանիստական տեսլականին՝ Վարպետը զարգացրեց գյումրեցիների կերպարները հայ քանդակագործության մեջ: Կերպարներ, որոնց ձգտելու է նմանվել այսօրվա գյումրեցին...

Ե.Ջ.Ը.Ա.Հ.Ա.Ն.Գ.ՈՒ.Մ. 1960-ականներից հայ կերպարվեստում իրենց գործունեությունը ծավալեցին ծագումով լենինականցի քանդակագործներ Ֆ. Սողոյանը, Հ. Ջիվանյանը և Զ. Կոշտոյանը: Նրանց կերտած քանդակները՝ Ֆ. Սողոյանի «Ռուդոլֆահարներ», «Վերածնունդ», Գրիգորյանի և Ռիժկովի հուշատախտակները՝ վերջինիս անունը կրող փողոցում, «Անմեղ զոհերին, զթառատ սրտերին» ստեղծագործությունը՝ Ամենափրկիչ եկեղեցու դիմաց, Հ. Ջիվանյանի՝ «Քարե մատյան», Անիի 1000-ամյակին նվիրված կոթողները, բազմաթիվ հուշաղբյուր-կոթողներ, Զ. Կոշտոյանի՝ «Վարպետներ», «Մեղեդի» հուշարձանները, Շերամի բարձրաքանդակը, Գյումրեցի կնոջ քանդակը՝ ԻսՈւզ հյուրանոցային համալիրի դիմաց, «Մերնդափոխություն» բարձրաքանդակը՝ զարեջրի գործարանի ճակտոնին, սպարապետ Վ. Մարգարյանի և Վազգեն Ա կաթողիկոսի կիսանդրիները՝ համանուն դպրոցների բակում, Սոււմգայիթյան զոհերին նվիրված Խաչքարը, Քեոսայանի հուշատախտակը՝ «Կինո Հոկտեմբերի» պատին և այլն, զարդարում են Լենինականի փողոցներն ու հանգստյան գոտիները՝ ձևավորելով քաղաքի դիմագիծն ու ինքնատիպ էությունը:

Զավեն Կոշտոյան «Բաղնիքի ճամփին»

Զավեն Կոչտոյան «Շինարարներ»

Հակոբ Զիվանյան «Հեղնար աղբյուր»

Հակոբ Չիվանյան «Հիշատակի մատյան»

Ֆրիդ Սողոյան
«Ամենդ գոհերին, բարեգույթ սրտերին»

Գ ր ա կ ա ն ու թ յ ու ն

1. **Աղայան Ա.** *Հայ կերպարվեստի զարգացման ուղիները XIX-XX դարերում*: Երևան: «Ոսկան Երևանցի» հրատ.: 2009, 292 էջ:
2. **Сергей Дмитриевич Меркуров.** *Воспоминания. Письма. Статьи. Заметки, Москва, 2012, стр. 31*
3. **Հարությունյան Հ.,** *Գյուլիհում կրճազի նոր ցուցաբերում. Ֆ.Սողոյան. «Ծննդավայրն անբուժելի կարոտ է...»*, <https://asparez.am/fridrikh-soghoyan-hy>
4. **Հարությունյան Հ.,** *Ճարտարապետի անանց սերը, 26 November, 2016*
5. https://asparez.am/hakob-jivanyan-vastakavor-chartarapet_hy/
6. **Петр Немой**, [https:// www.facebook.com/profile.php?id=61562856465115/](https://www.facebook.com/profile.php?id=61562856465115/)

References

1. **Aghasyan, A.** The Development Paths of Armenian Fine Arts in the 19th–20th Centuries [*Hay kerparveste zargacman ughinery XIX–XX darrerum*]. Yerevan: “Voskan Yerevantsi” publ., 2009. 292 p. (in Armenian)
2. **Sergei Dmitrievich Merkurov.** Memories. Letters. Articles. Notes, Moscow, 2012, 31p. (in Russian)
3. **Harutyunyan, H.** A new exhibition hall will open in Gyumri. F. Soghoyan: "The birthplace is an incurable longing...", <https://asparez.am/fridrikh-soghoyan-hy>
4. **Harutyunyan, H.** The Architect's Eternal Love, 26 November, 2016,
5. https://asparez.am/hakob-jivanyan-vastakavor-chartarapet_hy/
6. **Petr Nemoy,** [https:// www.facebook.com/profile.php?id=61562856465115/](https://www.facebook.com/profile.php?id=61562856465115/)

Ընդունվել է / Received on: **28. 01. 2026**

Գրախոսվել է / Reviewed on: **10. 04. 2026**

Հանձնվել է տպ. / Accepted for Pub: **15. 05. 2026**

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

Արաքսյա Վարդանի ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ՝ արվեստագիտ. թեկնածու, դոցենտ
Գեղարվեստի ազգային ակադեմիայի Գյումրու մասնաճյուղի,
Շիրակի պետական համալսարանի դասախոս, Գյումրի, ՀՀ
Էլ. հասցե՝ araxmargaryan@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0003-8523-0891>

Araksya Vartan MARGARYAN: PhD in Art Studies
Associate Professor of State Academy of Fine Arts, Lecturer, Gyumri,
Shirak State University after M. Nalbandyan, Lecturer, Gyumri, RA,
e-mail: araxmargaryan@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0003-8523-0891>